

УДК 001:81(092)(049.32)

Н.С. СТЕПАНЕНКО, кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри журналістики та мовної комунікації
Національний університет біоресурсів і природокористування України
вул. Героїв Оборони, 15, Київ, 03041
E-mail: stepanenko_nina@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-0934-784X>

ОСОБИСТІТЬ У НАУЦІ, НАУКА В ОСОБИСТОСТЯХ

**Рецензія на книгу: Осіпова Т.Ф., Піддубна Н.В., Халіман О.В.
Полігранна філологія без кордонів: колективна монографія**

Харків: Видавництво Іванченка І.С., 2022. ISBN 978-617-8059-53-8. https://drive.google.com/file/d/1EdGpicxTqbd2pwMXMz_cU8KfzsfhAF0i/view?usp=sharing

«...Я повертаю діамант і одну за одною розглядаю його грані, і в кожній бачу особливе світло...». Ці крилаті слова відомого французького письменника Тьєррі Коена подано як один з епіграфів до колективної монографії, що має утаємничену назву — «Полігранна філологія без кордонів». Вони промовисто відзеркалюють зміст видання, точніше поліфонізм його граней, що виблискують глибинним змістом та довершеною формою, а в сукупності утворюють сюжет із багатьма викінченими й вишліфуваними філологічними лініями. Усі вони безпосередньо чи опосередковано зосереджені довкола однієї багатогранної наукової постаті — доктора філологічних наук, професора (Україна), професора титулярного (Республіка Польща) Т.А. Космеди, 65-літньому ювілеєві якої присвячено рецензоване дослідження. Його автори — одностудії, колеги з різних країн, а також учні й послідовники Тетяни Анатоліївни. Її цілком об'єктивно і справедливо поійменовано Майстром, «природний розум, безупинний рух пізнання й удосконалення, сила й енергія, наукова інтуїція» якого «народжує барвисте й животновірне сяйво, здатне не лише світити, а й зігрівати» (с. 5). Упорядники монографії, а це учні наукової

Цитування: Степаненко Н.С. (2023). Особистість у науці, наука в особистостях. [Рецензія на книгу: Осіпова Т.Ф., Піддубна Н.В., Халіман О.В. Полігранна філологія без кордонів: колективна монографія]. *Українська мова*, 1(85), 125–132.

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

школи ювілярки — Т.Ф. Осіпова, Н.В. Піддубна, О.В. Халіман, вияскравили з опертям на солідну аргументну базу грані «філологічного діаманта» свого вчителя: *наукова компетентність* (професор має понад 400 праць), *наукова активність* (активна учасниця понад 100 наукових українських і міжнародних форумів, фундатор 2 часописів), *наукова комунікабельність* (український лінгвістичний простір, зв'язки з європейськими науковими осередками в Польщі, Німеччині, Австрії, Чехії, Словаччині, Угорщині, Болгарії, Сербії, наукові контакти з ученими Америки, Австралії, Китаю), *відкритість до співпраці* (у співавторстві видано 9 монографій), талант наукового керівника й консультанта (під керівництвом професора захищено 15 кандидатських і 3 докторські дисертації), *адміністративна та організаційна майстерність* [фундатор україністики в Університеті імені Адама Міцкевича в Познані (Польща)], *педагогічна майстерність*, зокрема високий рівень її лекцій, практичних занять (с. 5—6).

Композиційно монографія складається з дев'яťох розділів. Їм передує вступ (с. 19—40) — «Науковий простір Т.А. Космеди», — у якому доктори філологічних наук, професори А.П. Загнітко та Ж.В. Краснобаєва-Чорна системно схарактеризували засадничі положення мовознавчої концепції Т.А. Космеди, що стосуються актуальних питань лінгвістичної аксіології, комунікативно-мовної компетентности, лінгвопсихології, гендерної, теологічної, комунікативної лінгвістики, термінографічної критики, комунікативно-мовленнєвих маніпуляцій, інтонаційно-експресивного та ситуативно-прагматичного моделювання портрета монолінгвоперсони й інших малодосліджених або нових галузей мовознавства. Ці винятково актуальні теоретико-прикладні проблеми послідовно відбиті в одноосібних та колективних монографіях: «Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки», «Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, імперсональні, риторичні виміри», «Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу», «Степан Руданський: феномен моделювання “живого” мовлення українців», «Лингвокалейдоскоп: процессы живой речи (на материале русского и украинского языков)», «Семантика і прагматика дискурсивного слова та його потенціал для діагностики психотипу мовної особистості: аспектуальний опис» та ін. А.П. Загнітко і Ж.В. Краснобаєва-Чорна визначили стратегічні вектори наукових зацікавлень своєї близької колеги й водночас докладно схарактеризували важливі часткові аспекти випрацьовуваних нею проблем, вирізнили й високо поцінували новаторські підходи. «Належне розуміння засадничих основ лінгвістичної концепції професора Т.А. Космеди, а також її однойменної школи, — наголосили вони, — вимагає ґрунтовного аналізу не лише її дослідницьких напрацювань, а й залучення до узагальнення наукових розвідок її послідовників, учнів наукової школи» (с. 20). Ідеться передусім про монографію О.В. Халіман «Грамати́ка оцінки: морфологічні категорії української мови» (2019), присвячену комплексній характеристиці граматичних одиниць як засобів експлікування аксіоло-

гічних смислів, та монографію Н.В. Піддубної «Теорія теолінгвістики: феномен біблійності в українській лінгвокультурі та омовлення релігійної картини світу (аналіз дискурсивної практики ХІХ ст.» (2019), у якій розкрито специфіку вербалізації релігійної картини світу в українській лінгвокультурі. Скрупульозний аналіз цих робіт дав підстави для такого висновку: «Студіювання наукової школи проф. Т.А. Космеди [«Поліфункційна інтерпретативна лінгвістична парадигма: актуальні напрями». — Н. С.] засвідчують високий рівень наукової думки та лінгвокультурологічну орієнтацію. Вони становлять серйозні дослідження, які, поза всяким сумнівом, посідають чільне місце в теоретичному та практичному осмисленні проблем лінгвоперсонології й мають широке практичне застосування в мовознавчих колах України та поза її межами. Використання здобутків школи сприяє вирішенню багатьох комунікативно-прагматичних питань у сучасній лінгвокультурології, етнолінгвістиці та дискурсології» (с. 40). Доречно в цьому шанувально-критичному міні-дискурсі використано цитату, що править за епіграф, професора Анджея Ситарського: «...В наукових працях професора Тетяни Космеди варто відзначити насамперед думку про те, що мова — невід’ємна частина людської ідентичності, а водночас — як засіб соціальної комунікації — найважливіший елемент реальності, що оточує нас. Мені здається, що саме наукові роздуми професора Тетяни Космеди, висвітлені в наукових дослідженнях, є найкращим підтвердженням її особистості, у якій найважливіше місце посідає людина» (с. 19). Це судження польського колеги гармонує з роздумами авторів вступної статті «Від лінгвоаксіології до лінгвотеології: еволюція теоретико-прикладних засад» і водночас вирізняє таку стратегічну грань мовознавчого дискурсу ювілярки, як антропоцентризм — інтерпретування мовних явищ крізь призму людського чинника та глибинне вивчення мови для пізнання її носія — людини, яка є центром Всесвіту і всього, що в ньому відбувається.

Про окремі віхи життєпису Тетяни Анатоліївни, риси її наукового стилю йдеться в першому розділі «Шанувально-критичний дискурс. Спогади» (с. 41—102). До речі, іманентним характеристикам, вербалізаційному потенціалові цього жанрового модифікату дискурсу приділено належну увагу в працях професора Т.А. Космеди (див., напр.: Лінгвокреативність С.І. Дорошенка в моделюванні еґо-текстів: жанр віншування-привітання-посвяти. Харків, 2019; Михаил Андреевич Алексеенко. Слово. Фраза. Москва, 2002; Науковий доробок А.П. Загнітка в аспекті інтертекстуальності. Донецьк, 2004; Олена Андріївна Олексенко — яскрава особистість ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Харків, 2009).

Г.Я. Біловус підготувала статтю «Мовознавчий доробок Т.А. Космеди в бібліографічному ограненні», у якій проаналізувала три бібліографічні посібники («Тетяна Космеда», укладач — З.М. Бичко, 2007; «Тетяна Анатоліївна Космеда», укладачі — В.Д. Сліпещька, О.Б. Ляховин, 2012; «Тетяна Анатоліївна Космеда», укладачі — І.М. Кочан, А.Й. Горнятко-Шумилович, 2017), що містять відомості про багатовекторність наукових

уподобань професора, ознайомлюють з особливостями педагогічної, організаторської діяльності вченого, оцінкою його внеску в академічному середовищі. Ці видання «є квінтесенцією потужного мовознавчого доробку науковця, мають непересічне значення для розвитку мовознавства. Як один із видів інформаційних видань, вони становлять науково-бібліографічну базу досліджень попередніх десятиліть, допомагають пізнати наукові напрацювання професора і водночас є своєрідними навігаторами в царині мовознавства, що скеровують молодих науковців на подальші наукові пошуки, слугують фундаментом для написання нових наукових праць» (с. 50). Сповнене ніжності й ширості слово про свого вчителя мовили учні: *Адам Гізінський* та *Пшемислав Ліс-Маркевіч* — студенти Університету імені Адама Міцкевича в Познані, *Олена Ковалевська* — ад'юнкт кафедри україністики Інституту російської та української філології, і *Домініка Янчура* — докторант Школи лінгвістичних і літературознавчих наук цього ж Університету, *Віталія Паниш* — доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету докторант кафедри романських мов і світової літератури факультету іноземних мов Донецького національного університету імені Василя Стуса, *Тетяна Петрова* — доцент кафедри мовної підготовки Державного біотехнологічного університету (м. Харків). Вони відзначили «наукову активність, працьовитість, креативність» (с. 54) Тетяни Анатоліївни Космеди, її «велику любов до студентів» (с. 52), внесок відомої дослідниці в розвиток познанської україністики, що «відкрила ... очі» полякам «на прекрасну українську літературу» (с. 77), те, що в популяризації українського красного письменства поза межами рідної держави її роль значно більша, «ніж усіх міністрів культури та українських інститутів літератури разом узятих» (с. 77—78). З теплотою згадано й те, що Тетяна Анатоліївна «дала поштовх не лише науковим та дидактичним досягненням кафедри, а й завжди дбала про культурну складову», «прагнула наблизити студентів та академічну спільноту до неймовірної краси української поезії та пісні» (с. 60), що вона «стала ментором і науковим керівником багатьох молодих науковців, аспірантів і докторантів» (с. 59), «натхненням, мотивацією і прикладом для колег і студентів» (с. 64). Про насичене наукове життя Т.А. Космеди в Харкові мовиться в шанувально-подячливому дискурсі професора кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди *Олени Олексенко* з таким поважним висновком: «...Наукова діяльність Тетяни Анатоліївни Космеди в стінах Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди надзвичайно продуктивна, усі її ідеї, втілені в наукових розвідках аспірантів і докторантів, — важливий складник української наукової лінгвістичної картини, а саму її можна справедливо вважати представником і Харківської філологічної школи, оскільки багато її ідей мають своїм підґрунтям роботи О.О. Потебні — одного з фундаторів харківської філології. Ім'я Тетяни Анатоліївни Космеди в науковому сенсі асоціюється з іменами знаних харківських учених — Лідії Андріївни Лисиченко, Сергія Івановича Дорошенка, Володимира Семеновича Калаш-

ника, Анатолія Тихоновича Гулака, Івана Івановича Степанченка, Олени Олександрівни Скоробогатової та ін. ... міцні зв'язки Тетяни Анатоліївни з Харковом — непорушні й попереду ... іще багато спільних наукових досягнень» (с. 80—81). Дослідження *Ірини Кочан* «Лінгвоперсоналія в науковому доробку проф. Т.А. Космеди» і *Тетяни Петрової* «Критичний дискурс професора Тетяни Космеди» доповнюють та суттєво розширюють науковий виклад уже згаданих А.П. Загнітка й Ж.В. Краснобаєвої-Чорної. Закцентовано, зокрема, на непроминальності постаті українсько-польського професора в теорії лінгвопрагматики, лінгвоаксіології, лінгвокультурології, лінгвоконцептології, лінгвоперсоналогії, лінгвогендерології, щоденникознавства (діаріумології), комунікативної лінгвістики, термінології, термінографії, пареміології, лексикографії, перекладознавства, компаративістики, практики дискурсивного аналізу, спроєктованої «на основні одиниці мови й мовлення та художні й публіцистичні тексти» (с. 88).

Широту проблематики колективної монографії «Полігранна філологія без кордонів» (обсяг основного тексту — 579 сторінок!) засвідчують назви 2—9 розділів: «Державна мова і мовна політика» (с. 103—150), «Динаміка мовних процесів» (с. 151—200), «Лексикологія. Пареміологія. Лексикографія» (с. 201—284), «Лінгвоаксіологія» (с. 285—332), «Комунікативна лінгвістика» (с. 333—370), «Лінгвістика тексту й дискурсивні практики» (с. 371—436), «Лінгвоперсоналія. Лінгвоемоціологія» (с. 437—520), «Ономастика» (с. 521—589). Вони відрефлексовують фрагмент заголовка пропонуваної рецензії «Особистість у науці...». Це, власне, своєрідні фрейми, репрезентовані численними працями полігранного мовознавчого спектра професора Т.А. Космеди. Що ж до другого заголовкового фрагмента, то це — «текст (дискурс) у тексті (дискурсі)», або «монографія в монографії», або — за умови атомізованого студіювання думок і поглядів, напрямів і течій, традиційного й новаційного... — «монографія в монографіях». Надзвичайно широка авторська географія: Україна (Донецьк (Вінниця), Вінниця, Львів, Ужгород, Харків, Дніпро, Полтава, Київ, Тернопіль, Кропивницький, Кривий Ріг, Івано-Франківськ, Кам'янець-Подільський, Дрогобич, Хмельницький), Польща (Познань, Варшава, Кельце), Німеччина (Франкфурт-на-Одері, Грайфсвальд), Австрія (Клагенфурт), Чехія (Оломоуц), Білорусь (Гродно), Росія (Санкт-Петербург, Белгород). Ранжування «тих, хто шліфував діамант науки» (с. 622), або вчених-авторів, які долучилися й розвинули «певний напрям лінгвістики з кола наукових зацікавлень ювілярки, “підсвітивши” одну з граней її наукової творчості» (с. 6), їхніх оприявнених у монографії концепцій за тим або тим критерієм — річ складна, вона вимагає великих зусиль. І без цієї процедури очевидним є те, що опубліковані праці варті високої оцінки, вони в сукупності промовисто демонструють досягнення різних галузей вітчизняної та світової лінгвістики.

Нічого ж не сказати про зміст 2—9 розділів — залишити недовіршеною рецензію, зупинитися на пів дорозі до істини про «полігранну філологію без кордонів». Допоможуть вийти із цієї вельми непростой

ситуації талановиті учні Т.А. Космеди — упорядники видання, точніше ретельно виписані ними в «Передмові» (с. 5—18) довідки-анотації (с. 9—18), які подаємо в такому ущільненому форматі:

Розділ «Державна мова і мовна політика». Ірина Фаріон розвінчала намагання президентської команди реанімувати в Україні неоколоніальну мовну модель, яка не корелює з націєцентричними тенденціями суспільства. Микола Степаненко на багатому матеріалі українського публіцистично-політичного дискурсу проаналізував перифрастичну парадигму «Володимир Путін». Міркуваннями про оптимальну модель емерджентного співіснування мов у Закарпатті поділилася Галина Шумицька. Анатолій Поповський дослідив проблему суржика та культивування іноземних слів у проєкції на культуру мови.

Розділ «Динаміка мовних процесів». Віктор Бріцин інтерпретував категорію модальності крізь призму мови й мовлення, подав нову когнітивну теорію модальності, що лежить у площині антропоцентричної парадигми опису мови. Анатолій Нелюба проаналізував таке явище, як спустошення парадигми — специфічні процеси, пов'язані із системними змінами в словотворенні: завмирання продуктивності формантів, зміна їхньої сполучуваності та семантики, поповнення інших словотвірних парадигм. Олена Скоробогатова описала граматику інтенсивності ознаки в поетичному дискурсі. Інна Павлова з'ясувала прагматику числівника «один» як складну різнопланову взаємодію граматики й поезики числівника. Єлизавета Пересада порушила спектр проблем, що стосуються заміни кириличної графіки українського алфавіту латиницею. Любов Струганець та Юлія Костюк схарактеризували особливості моделювання авторської комп'ютерної програми «Verbagium» з урахуванням інтегрального й лінгвоінформаційного підходів.

Розділ «Лексикологія. Пареміологія. Лексикографія». Володимир Дубічинський та Тільманн Ройтер презентували нову концептуально-термінологічну систему — єдину теорію лексичних паралелей. Ірина Кононенко дослідила українсько-польську внутрішньомовну, зіставну й міжмовну паронімію на матеріалі словників різних типів, національних корпусів, електронних ресурсів, Олеся Лазаренко — діалектизми, зафіксовані в «Українсько-німецькому словнику» Зенона Кузеля та Ярослава-Богдана Рудницького, Ірина Казимиrowa — ареальну й ідіолектну атрибуцію історичного словника лінгвістичних термінів, Валерій Мокієнко — пареміологічну спадщину Івана Франка. Результати порівняльного аналізу стилістичних характеристик, що маркують пейоративну (знижену) лексику в тлумачних словниках, причини розбіжностей у системі стилістичних оцінок тих самих слів проаналізували Тамара Пристайко та Ню Янь. Ганна Черненко запропонувала новий прийом лексикографування займенників Ти й Ви. Лінгвістичним термінам «евфемізм» та «гендер» присвячена праця молодих науковців — Сергія Колонюка та Вікторії Патріарх.

Розділ «Лінгвоаксіологія». Аксіологічну силу категорії роду в українській та англійській мовних культурах дослідила Оксана Ковтун. Євгеній

Зубков дискутував з приводу доречності / недоречності застосування лінгвоаксіологічного інструментарію для поліаспектної характеристики злочинної ідеології. *Ольга Радчук* з'ясувала особливості функціонування ад'єктива *темний* у фразеологізмах неспоріднених і різноструктурних мов крізь компаративне тло. Проаналізувавши сучасне мовлення ЗМІ, *Олег Семенюк* дефінував конверсійність як одну з провідних лінгвохарактеристик медійного простору. *Оксана Халіман* з'ясувала лінгвоаксіологічний потенціал мовленнєвого акту подяки.

Розділ «Комунікативна лінгвістика». *Лукаш Малецький* розвинув у дослідженні теорію брехні, наповнив додатковим змістом поняття «брехня» та «переконування». *Тетяна Осінова* обґрунтувала статус поняття «вербалізація невербаліки», визначила його місце у структурі комунікативної лінгвістики. *Жанна Колоїз* по-новаторському актуалізувала теоретичні питання про комунікативні стратегії і тактики прихованого глузування.

Розділ «Лінгвістика тексту й дискурсивні практики». *Микола Алефіренко* присвятив свою працю теорії тексту, зокрема ключовим словам як його надважливому конститутивному компонентові. *Ганна Крапівник* на прикладі новели Сари Холл «А потім його привид» довела, що вербалізація апокаліптичних і постапокаліптичних мотивів у мовній структурі творів масової культури є загальноціннісним, легко впізнаваним та повторюваним атрибутом у різних культурних контентах. *Надія Ігнатів* різновекторно проінтерпретувала жанрову природу книг репортажного характеру у творчості письменників-документалістів. *Леся Мушкетик* розкрила механізм вербалізації уявлень про долю в різножанрових фольклорних текстах (піснях, казках, легендах, пареміях), установила чітку дихотомію понять «щаслива / нещаслива доля (недоля, біда)». *Віталій Кононенко* і *Ярослав Мельник* проаналізували конкретні форми репрезентації стереотипності в сучасному художньому й публіцистичному мовленні.

Розділ «Лінгвоперсонологія. Лінгвоемоціологія». *Валерій Корнійчук* простежив специфіку вияву закону «золотого перетину» в поезії Тараса Шевченка періоду «трьох літ». *Ришард Купідур* дослідив карпатську прозу Уласа Самчука з позицій алогенної перспективи оповідача. Гостротою проблематики вирізняється стаття *Романа Мниха*, у якій ідеться про місце франкознавства в сучасній гуманітарній сфері. *Уляна Холод* розкрила передумови формування індивідуально-авторського стилю галицького поета Олега Лишеги. *Людмила Марчук* схарактеризувала експлікаційні особливості лексичної градації в поетичних текстах Ганни Чубач. *Наталія Піддубна* присвятила своє дослідження вербалізації релігійного світогляду в епістолярному дискурсі Лесі Українки як вишуканої мовної особистості. *Ірина Шкіцька* дослідила науковий ідіостиль відомого українського вченого Я.-Б. Рудницького, визначила специфіку викладу наукової інформації в його мовознавчих студіях. У статті *Віри Слінецької* викладено історію лінгвістики емоцій (лінгвоемоціології як самостійного наукового напрямку): етапи формування, теорії дослідження, наукові школи, особистості. *Ірина Митник* запропонувала етимологічний аналіз

імені, прізвища, дівочого прізвища Т.А. Космеди. У роботі *Миколи Лесюка* розглянуто антропонімний корпус прикарпатських сіл — офіційні та неофіційні найменування. *Віра Калініченко* стисло окреслила теоретичні здобутки української ономастики в контексті студіювання онімів загалом та псевдонімів зокрема. Функціонування онімів як засобів зв'язку між минулим і теперішнім комплексно дослідила *Людмила Ричкова*. У статті *Михайла й Наталії Торчинських* схарактеризовано фразеологізми з онімним компонентом, зафіксовані в «Короткому українсько-польському словнику усталених виразів: еквіваленти слова, фразеологізми, прислів'я та приказки», укладеному Т.А. Космедою, О.О. Гоменюк, Т.Ф. Осіповою.

З певністю можна твердити, що мовознавчу царину поповнила фундаментальна монографія, у якій удалося «відобразити блиск і гру світла в науковому діаманті» Т.А. Космеди, «утворивши більший і приємний для зору колірний спектр» (с. 18). Важливе й те, що цю працю читатимуть лінгвісти з різними зацікавленнями, смаками та вподобаннями, а ще сутніше те, що неодмінно знаходитимуть відповіді на численні запитання, бо ж перед ними — зразок «полігранної філології без кордонів».

Рецензію отримано 08.01.2023

Nina Stepanenko, Candidate of Philologica Sciences, Associate Professor at the Department of Journalism and Linguistic Communication National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine 15 Heroiv Oborony St., Kyiv 03041, Ukraine
E-mail: stepanenko_nina@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-0934-784X>

PERSONALITY WITHIN SCIENCE, SCIENCE VIA PERSONALITIES

Review of the book: Osipova, T.O., Piddubna, N.V., Khaliman, O.V. (Eds.). *Multifaceted Philology without Boundaries: collective monograph*

Kharkiv: Publisher, I.S. Ivanchenko, 2022. ISBN 978-617-8059-53-8. https://drive.google.com/file/d/1EdGpicxTqbd2pwMXMz_cU8KfpsfhAF0i/view?usp=sharing (in Ukrainian).